

FEMINISTIČNE INTERPRETACIJE JAVNOSTI V HABERMASOVI TEORII

MOJCA PAJNIK

Povzetek

Članek obravnava feministične interpretacije Habermasove javnosti: 1. meščanske javnosti, 2. teorije komunikativnega delovanja, 3. dualistične koncepcije družbe (svet življenja/sistem), 4. deliberativne demokracije. Avtorice zagovarjajo tezo, da izključevanje žensk ni bilo naključje, zmota meščanske javnosti, ampak da se je javnost 19. stoletja postavila na izključevanju. Med argumenti v obravnavi komunikativnega delovanja se pojavljajo očitki o tehničnem razumevanju racionalnosti, ki abstrahira in delegitimizira partikularnost nejezikovnih oblik komunikativnega delovanja. Kritika dualistične koncepcije družbe Habermasu očita, da je zagovarjal čistost sveta življenja (ločenost od sistema), s čimer je postavil rigidno dualistično teorijo družbe. V refleksiji deliberativne demokracije pa avtorice opozarjajo, da je Habermas deliberacijo zasnoval preveč proceduralistično in je privilegiral institucionalno delovanje pred drugimi oblikami državljanske akcije. Pomembnost feminističnih interpretacij je v tem, da pri obravnavi javnosti problematizirajo izključevanje. Načelo, ki mu avtorice sledijo, je proučevanje tistih dimenzij javnosti, ki niso bile osrednja tema Habermasove teorije. Ta pristop prinaša mestoma prehitre in ne dovolj točne interpretacije, hkrati pa omogoča nastajanje nekaterih alternativnih razumevanj javnosti in razkriva prizadevanja feminizmov za "rehabilitiranje" javnosti kot odprtega in raznolikega državljskega fenomena.

Mojca Pajnik je znanstvena sodelavka na Mirovnem inštitutu v Ljubljani; e-pošta: Mojca.Pajnik@mirovni-institut.si.

Javnost in feminizem

Javnost se v feministični teoriji pojavlja na dva načina: kot politični fenomen z emancipatornim potencialom in kot fenomen, ki se v zahodni filozofiji od antične Grčije do razsvetljenske tradicije in frankfurtske kritične šole pojavlja v svoji depolitizirani podobi, v funkciji vzpostavljanja družbenega reda. Feministična misel je kritična do te druge vrste pojavnih oblik in interpretacij, po katerih je javnost mogoče aplicirati zgolj na delovanje izbranih državljanov. Ambivalenten odnos feminizma do javnosti se kaže v prepoznavanju državljanskega potenciala in hkratnem razkrivanju, da se je javnost v zgodovini konstituirala na principih izključevanja oziroma da je bilo pripuščanje k javnosti možno samo ob sočasnem omejevanju dostopa do nje. Feminizem problematizira principe izključevanja iz javnosti, tako da kritično obravnava izključevanja v določenem obdobju v zgodovini in problematizira teoretsko produkcijo specifičnega časa ter razkriva nove, zastrte oblike javnosti, na primer pojavljanje državljanskih iniciativ kot nemeščanskih javnosti v 18. in 19. stoletju ali, denimo, potencialnosti novih družbenih gibanj v sodobnosti.

Javnost je za feminizem zanimiva kot politični fenomen, ki se manifestira na tri načine: 1. javnost kot javna sfera, območje, domena oziroma prostor delovanja, 2. javnost kot načelo javnega/političnega delovanja oziroma javnost v pomenu udejanjanja publicitete, 3. javnost kot dejavna publika (Pajnik 2006). Politično pojmovanje javnosti prinaša prepletanje sferične dimenzije javnosti, dimenzije načela delovanja in javnosti kot praktične kolektivitete, pri čemer interpretacije izmenjaje upoštevajo normativne in praktične dimenzije. V besedilu izhajam iz teze o izvirnosti feminističnih pojmovanj, ki jo vidim v poskusih prevetritve in ponovne aktualizacije javnosti kot transgresivnega fenomena, ki ga ni mogoče zadovoljivo pojasniti znotraj univerzalistične ali funkcionalistične družbene paradigme, ampak zgolj na podlagi državljanskih postavitev v njihovi situirani in kontekstualizirani podobi.

Feministična teorija posveča veliko pozornosti dualističnim razmerjem, med njimi javnost/zasebnost, normativno/empirično, teorija/praksa, vključevanje/izključevanje, tako da se zavzame za premeščanje dualizmov oziroma za obravnavo prepletenosti fenomenov. Mišljenjske perspektive v feminizmi nastajajo tudi kot poskusi za rekonceptualizacijo omenjenih dualizmov, ki se ne oblikujejo zgolj iz teoretskih ambicij, ampak tudi kot odgovori na posledice dualizmov v vsakdanjem življenju. Feministična teorija analizira, na primer, pojmovanje javnosti pri grških teoretikih Platonu in Aristotelu in hkrati problematizira izključevanje žensk, sužnjev, otrok in tujcev iz empirične situacije v grški polis. Problematicira generiranje izključevanja pri teoretikih družbene pogodbe in hkrati kritično preišča položaj žensk v javnosti v zahodnem poznem srednjem veku. Kritika vzame pod drobnogled razumevanje meščanske javnosti 18. in 19. stoletja v Franciji, Angliji in Nemčiji, ob sočasnem problematiziranju položaja žensk v razmerju do meščanske javnosti.

Feminizmi povečini ne ponujajo razumevanja javnosti same na sebi, ampak jo pojmujejo na podlagi analize del avtorjev, ki so tako ali drugače sooblikovali dimenzije tega fenomena. V analizo pojmovanja javnosti iz feministične perspektive je zato treba vključiti tudi tista besedila, ki jih feminizem vzame pod drobnogled, in, ko je to mogoče, tudi razpravo, ki nastaja z objavo feminističnih interpretacij

javnosti. Te razkrivajo nestrinjanja in antagonizme, skupni točki feminističnih interpretacij pa sta senzibilnost za prakse marginaliziranja in izključevanja državljanov ter naklonjenost javnosti kot političnemu fenomenu. S tega gledišča je feminizem nepogrešljiv za razumevanje javnosti, hkrati pa se javnost kaže kot vezni fenomen različnih perspektiv v feminizmu.¹

Pogosta izhodiščna točka pri obravnavi javnosti iz feministične perspektive je ugotavljanje, česa pojmovanje javnosti v različnih miselnih tradicijah *ne* omogoča oziroma kje so razlogi za nepolitične manifestacije javnosti. Drugi je pristop ugotavljanja, koliko in če sploh določene obravnave javnosti vključujejo dimenzijo državljske aktivnosti. Nekatere feministične avtorice na primer problematizirajo Aristotelovo polis, češ da omogoča javno udejstvovanje samo z vzporedno instrumentalizacijo oikosa, druge pa se bolj usmerjajo v obravnavo državljskih potencialov njegove polis. Pri kritiki Hobbesove teorije tako lahko prepoznamo interpretacije, ki problematizirajo podrejanje javnega in zasebnega absolutnemu Leviathanu (Pateman 1988/1994), in tiste, ki izpostavijo potrebo po bolj kontekstualiziranem branju Hobbesovih del, na podlagi česar je njegovo teorijo mogoče prepoznati predvsem kot pomembno kritično reakcijo na patriarhalnost v teoriji R. Filmerja (Wright 2002). Pri feministični kritiki Lockove teorije se javno in zasebno pojavljata kot mehanizma za potrjevanje vladajoče oblasti (Pateman 1988/1994), hkrati pa prepoznavajo Lockovi postavitvi javnosti bolj naklonjene kritike (Butler 1989/1991) večjo dinamičnost v njegovem razmerju med javnim in zasebnim. Podobno je pri kritiki Rousseaujevega pojmovanja: kritike problematizirajo vlogo, ki jo Rousseau pripiše ženski v javnem in zasebnem, vlogo Sophie, ki obstaja samo zaradi Emila (Pateman 1988/1994). Rousseauju bolj naklonjene interpretacije (Elshtain 1981) pa kot inovacijo njegove teorije izpostavijo, da javnosti ni koncipiral samo na podlagi javne rabe uma, ampak je vanjo vključil tudi partikularnost strasti in občutij.

V obravnavah pojmovanja javnosti pri Platonu, Aristotelu, J. Locku, J. J. Rousseauju ali J. Habermasu lahko zasledimo dve vrsti feminističnih interpretacij. Prve, normativne kritike prepoznavajo državljski potencial javnosti, druge ugotavljajo, kako se javnost empirično pojavlja v svoji a- ali antipolitični podobi. V tem kontekstu obravnave se pokaže zagatnost dualistične perspektive. Feministična kritika se v izhodišču oblikuje kot mišljenjski poskus za preseganje prepada med normativnim in empiričnim. Pokaže pa se, da dualistični prepad med fenomeni ni tako hitro rešljiv. Interpretacije se pogosto ujamejo v dualistično perspektivo, ko tematizirajo javnost kot načelo političnega delovanja, hkrati pa ugotavljajo empirično depolitiziranost tega načela. Da je prepad med normativnim in empiričnim, med teorijo in prakso težko premostljiv (kar seveda ne pomeni, da si ne bi smeli za to prizadevati), nakazujejo tudi same razprave o in v feminizmu, na primer nasprotja, ki se še vedno pojavljajo v razmerju med feminizmom kot teorijo in feminizmom kot gibanjem. Čeprav se zdi samoumevno, da se je teoretična produkcija feminizma oblikovala skupaj s praktičnimi akcijami, kot tudi nasprotno, s tem antagonizmom feminizem še ni opravil.

Zagato v feminističnih interpretacijah javnosti je mogoče pojasniti z nastajanjem samega feminizma. Feminizmi so se v različnih obdobjih v zgodovini oblikovali kot reakcija na hermetično zaprtost aktualnega družbenega dogajanja in miselne tradicije, ki je bodisi reproducirala izključevanja v vsakdanjem življenju bodisi ustvarjala nove nastavke za vzdrževanje depolitiziranega družbenega kontinuuma. Iz vzgibov, iz katerih so nastajale, torej kot kritična reakcija na procese podružbljanja

in depolitizacijo javnosti, se feministične perspektive usmerjajo predvsem v kritiko družbenega reda in pojasnjujejo, kje so vzroki za konstituiranje družbenega reda na politikah izključevanja. Že sama paradigma družbenega razvoja, ideja o družbenem napredku, o doseganju večje "civiliziranosti", ki jo potrjujejo različne mišljenjske tradicije v zgodovini, od teorij družbene pogodbe do utilitaristične zahteve po maksimiranju sreče in funkcionalistične tradicije v sociologiji 20. stoletja, prinaša razmere, v katerih javnost v političnem pomenu težko nastaja. Kljub zagatam v interpretacijah prinašajo feministične iniciative nove dimenzije razumevanja javnosti: nastajajo kot reakcija na prevladujočo zahodno miselno tradicijo, da bi kritično premislile konstitutivne temelje te tradicije, opozorile na izključevanja, ki jih tradicija generira, in da bi ponudile tudi alternativno pojmovanje javnosti.

Nekatere značilnosti feminističnih interpretacij javnosti

Ne glede na različna pojmovanja feminizma – kot teorije, gibanja ali mišljenjske perspektive – javnost ostaja osrednji pojem, v zvezi s katerim se oblikujejo različne feministične pobude. Razprave o javnosti in feminizmu so številne, manj pa je poskusov ugotavljanja razmerij med fenomenoma. Da bi vsaj delno zapolnila to vrzel, me bodo tu zanimale interpretacije javnosti iz feministične perspektive, ki jih bom obravnavala na primeru pojmovanja javnosti pri Jürgenu Habermasu, enem od teoretikov javnosti, ki je pritegnil pozornost feminizma. Razkrivanje interpretacij javnosti z obravnavo reakcij v feminističnih postavitvah na Habermasovo teorijo omogoča vpogled v raznoliko razpravo o javnosti, ki se je oblikovala in nastaja še danes in v katero se vključujejo različni interpreti Habermasove teorije, avtorji in avtorice, ki bodisi s feministično kritiko bodisi s Habermasovo teorijo javnosti bolj ali manj simpatizirajo, in v katero se ne nazadnje vključuje tudi Habermas sam. Takšna obravnava omogoča tudi podrobnejši vpogled v feministične interpretacije, ki razkrivajo določene skupne značilnosti, hkrati pa se kažejo v povsem različnih, tudi nasprotnih interpretativnih postavitvah. Pristop, ki narekuje vzporedno branje feminističnih interpretacij in Habermasove teorije, omogoča tudi ovrednotenje kritike. Na podlagi tega je mogoče proučevati ne samo fenomen javnosti, ampak tudi določene zagate v feminizmu.

Nekatere kritike se osredotočajo na fenomen javnosti iz posamičnega Habermasovega dela, druge obravnavajo Habermasovo teorijo javnosti z upoštevanjem teoretskih poudarkov iz avtorjevih različnih del. Prvi pristop omogoča bolj poglobljeno tematizacijo Habermasove javnosti in upošteva specifična obdobja njegovega ustvarjanja, drugi pristop pa omogoča večplastno analizo skozi vsa štiri desetletja njegovega ustvarjanja. Prednosti in slabosti lahko najdemo v obeh pristopih. Prvi omogoča bolj natančen vpogled v posamične dimenzije javnosti v določenem obdobju, ne omogoča pa podrobnejšega vpogleda v celotni opus, ki ga je pri pojmovanju Habermasove obsežne in raznolike teorije javnosti treba upoštevati. Drugi pristop, ki omogoča prepoznavanje prepletenosti Habermasove teorije javnosti iz različnih obdobj njegovnega ustvarjanja in ki hkrati ponuja možnost za prepoznavanje kompleksnosti njegove teorije, pa ne dopušča dovolj prostora za bolj natančen vpogled v specifične dimenzije javnosti.

Kljub vsebinski raznolikosti Habermasovega opusa je mogoče v njegovih zgodnjih in tudi novejših delih prepoznati skupno točko: koncipiranje javnosti, ugotavljanje možnosti za pojavljanje politične javnosti v kombinaciji s kritiko ak-

tualnih strategij depolitizacije in podružbljanja tega fenomena. Na prvi pogled se morda zdi, da je Habermas svoje razumevanje javnosti najbolj eksplicitno koncipiral v habilitacijskem delu *Strukturne spremembe javnosti* (SSJ) (1962/1989), kjer je vzel pod drobnogled meščansko javnost 18. in 19. stoletja. Čeprav je pozneje nekoliko spremenil svoj epistemološki okvir, je treba tudi poznejša dela umestiti v njegovo, v tem pogledu širše razumljeno teorijo javnosti. Kljub temu da se v poznejših delih morda ni več tako eksplicitno skliceval na javnost, je njegovo zgodnje pojmovanje tesno povezano s poznejšimi konceptualizacijami. Dimenzije javnosti je proučeval v teoriji komunikativnega delovanja, v dvojni konceptiji družbe (*Lebenswelt/System*), ki ju je intenzivneje razvijal v začetku 80. let (Habermas 1981a, 1981b), in v novejši teoriji deliberativne demokracije, ki jo je koncipiral v kontekstu diskurzivne teorije prava in človekovih pravic (Habermas 1992/1998).

Na primeru obravnave feminističnih interpretacij Habermasovega pojmovanja javnosti se potrdi omenjena domneva, da se kritika kaže v dvojnem odnosu do javnosti: prepozna jo v njeni političnosti, hkrati pa ugotavlja, da se je pojavljala tudi v svoji radikalni antipolitični postavitvi. Dvojnost lahko vsaj delno pojasnimo s prej omenjeno diskrepanco med normativnim in empiričnim. Ta lahko povzroči "kolapsiranje norm in deskripcije" (Habermas 1992, 463), kritika pa zato pogosto obtiči, čeprav skuša preseči dualistično perspektivo.

S to tezo ne zmanjšujem feminističnega pojmovanja javnosti, ampak ugotavljam, da se vzgibi po preseganju dualizmov, iz katerih se pojmovanja oblikujejo, pokažejo tudi v svoji paradoksalni postavitvi. V feminizmu se javnost kot politični fenomen večinoma pojavlja v "normativnem" tipu kritike. Ker se feministična drža izhodiščno oblikuje kot kritična reakcija na dualizem normativno/empirično, bi bil feministični odgovor na to tezo najbrž negativen. Da teza vendarle vzdrži, je mogoče trditi na podlagi ugotovitve, da je prepoznavanje izključevanja kot temeljnega principa javnosti povečini značilnost kritik, ki reflektirajo empirična pojavljanja javnosti v različnih zgodovinskih obdobjih. Takšno dvojnost v kritiki Habermasove javnosti lahko nemalokrat prepoznamo: interpretacije Seyle Benhabib, denimo, ki javnost interpretira kot politično fikcijo, niso tako ostre (če sploh) kot kritika Nancy Fraser, ki v svoji empirični obravnavi javnosti ugotavlja, da se je ta konstituirala na izključevanju.

Druga prepoznavna značilnost feminističnih interpretacij javnosti, ki se pokaže na primeru obravnave Habermasove teorije, je poskus oblikovati nove formulacije. Rekonceptualizacije in nova poimenovanja javnosti se oblikujejo na podlagi predhodne kritike Habermasovega pojmovanja, kontekstualizirajo pa se kot bolj vključujoče interpretacije za razliko od togosti v Habermasovi teoriji. Ta značilnost pomembno opozori na potrebo po večjem prepoznavanju principov izključevanja in marginaliziranja v konceptcijah javnosti. Hkrati pa prinaša kritike, premalo občutljive za prepoznavanje političnih dimenzij javnosti v teorijah, ki jih vzamejo pod drobnogled. Naslednja značilnost kritik je, da se rekonceptualizacije pogosto omejijo na nova poimenovanja, ne ponudijo pa novih rešitev. Delno razlago je mogoče iskati v samem feminizmu oziroma v zagati, da feministične iniciative pogosto nastajajo kot kritične reakcije na obstoječa izključevanja, alternative, ki jih ponudijo, pa velikokrat ostajajo na ravni iste paradigme, ki jo sicer problematizirajo. Kljub temu ostaja problematizacija izključevanja tako v konceptualnih kot v empiričnih postavitvah javnosti neizpodbitno pomemben doprinos feministične teorije k pojmovanju javnosti.

Štiri ravni interpretacij Habermasove javnosti

Feminizem se je v 60., 70. in 80. letih prejšnjega stoletja na različnih koncih sveta pojavljal kot mišljenjska in praktična pobuda za odpiranje javnega prostora, za vnašanje osebnega v javnost in za premeščanje rigidne meje med javnostjo in zasebnostjo. V Habermasovi zgodnji teoriji javnosti so zagovornice feminizma kot praktičnega in teoretičnega gibanja zaznale reprodukcijo razmejevanja javnosti od zasebnosti, kot se je pojavljalo v zahodni miselni tradiciji in v empiričnih situacijah zahodnih družb. Avtorice (Fraser 1992; Landes 1988/1993; Fleming 1995) so v Habermasovi teoriji zaznale zametke pojmovanja javnosti kot ekskluzivističnega fenomena za obujanje utopičnih liberalističnih idealov, ki spominjajo na rigidne teorije družbene pogodbe oziroma prinašajo kontinuiteto tradicionalne, za razlike slepe filozofske misli. Glavni argumenti v kritiki pojmovanja meščanske javnosti iz SSJ so, da je Habermas:

- idealiziral zgodovinsko obdobje,
- spregledal, da se je meščanska javnost konstituirala na izključevanju (nelastnikov iz javnega),
- zanemaril, da je meščanska javnost idealizirala t. i. nepristranske strategije javnega delovanja,
- zanemaril obstoj alternativnih javnosti.

Kritika išče elemente javnosti, ki jih v Habermasovi konceptualizaciji ne najdemo. Habermasovo javnost reflektira tako, da ugotavlja, katere dimenzije je Habermas spregledal ali pa jih je obravnaval kot družbena dejstva, namesto da bi jih problematiziral. V kritikah se zrcali prvi od omenjenih pristopov k obravnavi javnosti iz feministične perspektive, tj. problematizacija izključevanja iz javnosti. Drugi pristop, po katerem feministične interpretacije simpatizirajo z javnostjo kot političnim fenomenom, se zrcali v poskusih rekonceptualizacije Habermasovega meščanskega pojmovanja. Na primer v inkluzivnem modelu postmeščanske javnosti, ki ga kot alternativo Habermasovi konceptualizaciji postavi Nancy Fraser (1992).

Kritika pomembno opozori na principe izključevanja, na katerih se je konstituirala meščanska javnost, ki da se v Habermasovi postavitvi pokaže v svoji idealizirani podobi. Meščanska konceptualizacija pogojuje javnost z lastnino in zakonitostmi trga in prinaša ne le izključevanje nelastnikov, ampak tudi izključevanje določenih tem, ki so bile že v izhodišču obravnavane kot zasebne in neprimerne za javno razpravo. Habermas po kritiki prezre, da je meščanska javnost utemeljila ekskluzivizem univerzalnosti, ki je partikularne interese kot tradicionalno domeno žensk izključil iz resnicoljubnega, objektivnega in univerzalnega govora. Hkrati je zagata ta, da kritika ostaja znotraj dihotomije vključevanje/izključevanje, ki postane edini princip evalvacije Habermasovega pojmovanja. Kritika si za načelo postavi prepoznavanje elementov izključevanja, izpušča pa kontekstualnost Habermasovega izvajanja. Z upoštevanjem konteksta, ki zahteva obravnavo Habermasovega pojmovanja javnosti zunaj dualizma izključevanje/vključevanje, je mogoče Habermasovo teorijo obravnavati tudi nasprotno: ne kot izključevalsko postavitev javnosti, ampak kot avtorjev poskus za ohranjanje političnih dimenzij javnosti.

Z bolj kontekstualizirano obravnavo lahko ugotovimo, da je Habermas svoje pojmovanje meščanske javnosti omejil na obravnavo specifičnih pojavnih oblik

javnosti v določenem zgodovinskem obdobju, da je obravnaval tako politične kot nepolitične dimenzije javnosti in si pri tem prizadeval za ohranjanje emancipatornega potenciala. Habermasovo teorijo lahko interpretiramo kot idealizirano, če jo obravnavamo zunaj konteksta oziroma če jo poskušamo univerzalizirati in pri tem univerzalizem razumeti kot nasprotje in zanikanje partikularnega. V predgovoru k SSJ Habermas pojasni, da je njegov namen javnost obravnavati situirano. Zapiše, katero obdobje in katera javnost bosta predmet njegove analize. Odgovor na kritiko o netematiziranju ostalih pojavnih oblik javnosti ne nazadnje ponudi avtor sam, ko v predgovoru poudari, da si je za nalogo postavil premislek meščanske javnosti in ne nemeščanskih pojavnih oblik.

Kritiko, da je Habermas spregledal alternativna pojavljanja javnosti, bi veljalo korigirati ali vsaj formulirati bolj točno: Habermas ostalih pojavnih oblik javnosti ni obravnaval, ker se je omejil na pojmovanje meščanske javnosti 18. in 19. stoletja v Nemčiji, Franciji in Angliji. Hkrati tudi ni obravnaval javnosti drugod, torej zunaj kontinentalne Evrope tistega časa. Čeprav problematizacija principov izključevanja ni bilo glavno zanimanje Habermasovega pojmovanja javnosti, je v SSJ kritično obravnaval dejstvo, da so bili k javnosti pripuščeni samo lastniki. Bolj točna kritika bi bila: Habermas je v SSJ sicer poudaril, da se je javnost omejevala na pičlo manjšino lastnikov in je izključevala ženske, otroke, ostarele idr., kar eksplicitno zapiše. Hkrati pa temu ni posvečal večje pozornosti, ampak se je omejil na iskanje političnih dimenzij v meščanski javnosti. Zato tudi ni tematiziral pojavljanja javnosti v drugih okoljih, na primer v Skandinaviji, Italiji, Južni Ameriki, Aziji in drugod. Ko izpostavljam potrebo po bolj večdisciplinarnem branju Habermasa, ne spodnašam pomembnih poudarkov v feminističnih interpretacijah javnosti in ne zanikam, da so bile ženske izključene iz meščanske javnosti 19. stoletja, ampak če parafraziram Deno Goodman (1992, 15), predlagam "bolj prepričljivo" interpretacijo.

Ko poskušamo identificirati dimenzije v feminističnih interpretacijah javnosti, velja imeti v mislih njihovo heterogenost. Ni odveč opozoriti, da enotna feministična kritika ne obstaja in da se znotraj feministične teorije pojavljajo interpretacije, ki so Habermasovi konceptualizaciji javnosti bolj in manj naklonjene. V obširni razpravi, ki jo je sprožila Habermasova knjiga SSJ, se znotraj feminističnozgodovinske perspektive pojavljajo plemične razprave, v katerih nekatere avtorice ponujajo bolj kontekstualizirano branje Habermasa. Goodman v Habermasovi teoriji prepozna poskus za rehabilitacijo razmerja med javnostjo in zasebnostjo, ki sta v določenem zgodovinskem obdobju obstajali v soodvisnosti. Tezo, da je Habermasova javna sfera maskulinistična (Landes 1988/1993, 7), Goodman interpretira kot ujetost v feministični diskurz politične teorije, ki vidi odnos med javnostjo in zasebnostjo kot antitezo. To pa je ravno v nasprotju s prizadevanji po preseganju dualizma, za kar si sicer prizadeva feminizem. Avtorica poudarja, da je bila meščanska javna sfera v določenem obdobju 18. stoletja povezana z zasebno (in ne oddvojena od nje) ter je omogočala odprto delovanje in nastajanje publicitete. Ujetost v dualizem tako sproži kolapsiranje politične dimenzije javnosti, kot jo obravnava Habermas s kritiko javne sfere kot sfere državne oblasti, ki se pojavi po francoski revoluciji. Takrat je bila publiciteta potisnjena v domeno države, zasebna sfera pa je bila reducirana na družino. Kritike, ki ne prepoznajo te pomembne distinkcije, zanemarijo, da so imele v kratkem obdobju pred francosko revolucijo tudi ženske v javnem življenju (v salonih) pomembno vlogo (Goodman 1992, 15–17, 19).

Tudi feministične interpretacije Habermasovega komunikativnega delovanja kot fenomena v njegovi obravnavi javnosti problematizirajo izključevanja. Razumevanje izključevanja je tukaj nekoliko drugačno. Kritike meščanske javnosti so izključevanje v Habermasovi postavitvi problematizirale predvsem s tem, kar je Habermas izpušchal. Pri obravnavi komunikativnega delovanja pa vzamejo pod drobnogled principe izključevanja v sami teoriji komunikativnega delovanja. Po argumentih kritike (Gould 1996; Braaten 1995; Cohen 1996; Young 2000) je Habermas:

- komunikativno delovanje očistil interesov in ga postavil v polje fikcije,
- koncipiral monološko, tehnično razumevanje racionalnosti,
- komunikativno delovanje utemeljil s proceduralistično etiko pravičnosti,
- jezikovno situacijo izpostavil kot edino legitimno obliko komunikativnega delovanja,
- komunikativno delovanje s togo epistemološko postavitevijo abstrahiriral od kontekstualnega pojavljanja.

Argumentacija se tudi v tej kritiki oblikuje s senzibilnostjo za prepoznavanje izključevanja kot posledico pojmovanja komunikativnega delovanja pri Habermasu. V tem kritika spregleda kontekst Habermasovega tematiziranja komunikativnega delovanja, ki ga je avtor oblikoval kot odgovor na opravičevanje totalitarizma z argumentom manipulacije (primer Eichmann), na ambivalentno držo povojne generacije, na amnezijo in ideologijo zmanipuliranega spomina, da bi demistificiral funkcionalizem poznega kapitalizma. Habermasovo teorijo velja torej brati kot odgovor na razmere, ko se je svet percepiralo kot sestavljanko družbenih fragmentov, ki jih je mogoče pojasniti s sociološkim empirizmom. Dejstvo, da je komunikativno delovanje ločil od strateškega (čeprav se je zavzel tudi za integrativno predruženje odnosa med njima), zaradi česar mu kritika očita puristično obravnavo, je mogoče razumeti tudi kot avtorjev poskus tematizacije emancipatornih dimenzij javnega/komunikativnega delovanja.

Druga pomanjkljivost kritike je, da ne upošteva dovolj možnosti dialoškega branja Habermasovega pojmovanja racionalnosti. Kritika sugerira, da bi bilo pojmovanje komunikativnega delovanja lahko bolj dinamično. V tem pogledu nedvomno prinaša zanimivo perspektivo, nastavke za dinamično pojmovanje javnosti pa najdemo tudi v Habermasovem komunikativnem delovanju, kar ne nazadnje priznavajo tudi nekatere, Habermasovi teoriji bolj naklonjene avtorice (Benhabib, ur. 1996; Chambers 1996). Kritika mestoma spregleda – ker se osredotoča na iskanje nepolitičnih elementov – da se je Habermas eksplicitno zavzel za bolj dinamično interpretacijo komunikativnega delovanja, ko je poudaril, da racionalnost “nima toliko opraviti s posedovanjem in pridobivanjem védenja, kot s tem, kako subjekti, ki govorijo in delujejo, védenje uporabljajo” (Habermas 1981a, 25). Racionalno govorno izražanje je dopolnil z ekspresivnimi oblikami izražanja in delovanja, ko je intersubjektivnost zastavil kot odnos, ki presega dihotomijo akter/opazovalec in ki vse delujoče posameznike razume kot “akterje v komunikativnem delovanju” (Habermas 1983, 152).

Interpretke Habermasovega komunikativnega delovanja ne opozarjajo samo na nekatere pomanjkljivosti v Habermasovi teoriji; obenem ponudijo tudi predloge za rekonceptualizacijo. Alternativne koncepcije, odgovori na zgornje obravnave kot poskusi preseganja pomanjkljivosti v Habermasovi teoriji so:

- načelo komplementarnosti komunikativnega in strateškega delovanja,
- teorija komunikativnega mišljenja,
- feministični diskurz etike skrbi,
- trije momenti politične naracije (pozdravljanje in javno priznavanje, afirmativna retorika, naracija in izkušnja),
- teorija komunikativne izkušnje.

Pri poskusih rekonceptualizacije kritika povečini izhaja iz teorij, ki jih nato problematizira. Morda se tudi zato zdi, da nekateri predlogi prinašajo predruugačenje Habermasove teorije na ravni poimenovanja, na primer komunikativno mišljenje namesto komunikativnega delovanja. Nekateri drugi predlogi, ki komunikativno delovanje umeščajo v diskurz etike skrbi in ne etike pravičnosti, se zdijo bolj elaborirani, čeprav, kot pravi Benhabib (1997), tudi Habermasova etika ni univerzalistična, ampak komunikativna.

Feministična kritika (Fraser 1993, 1997; Fleming 1995; Gould 1996) tretje dimenzije v Habermasovi teoriji javnosti, njegove dualistične koncepcije družbe (svet življenja/sistem) Habermasu očita, da je:

- zagovarjal čistost sveta življenja (glede na sistem), s čimer je ustvaril rigidno dualistično postavitev družbe,
- dualistično perspektivo še poglobil s tezo o kolonizaciji sveta življenja,
- nova družbena gibanja omejil na njihovo defenzivno vlogo v odnosu do sistema.

V kritiki o čistosti sfere življenjskega sveta je mogoče prepoznati podobnost z očitkom, da je Habermas komunikativno delovanje definiral v antagonizmu do strateškega delovanja, sicer pa se v vseh treh kritikah zrcali premislek o dualistični postavitvi družbe. Ta generira izključevanje, na primer institucionalne in ekonomske dimenzije delovanja iz simbolne dimenzije sveta življenja, ki ju Habermas, kot problematizira kritika, rezervira za sistem. Kritika dualistične postavitve se kaže tudi v tezi, da Habermas umesti nova družbena gibanja zgolj v odnosu do sistema in da ne prepozna dovolj njihove zmožnosti generiranja novih oblik javnega delovanja. Avtorice poudarjajo, da Habermasovo pojmovanje NDG kot zgolj defenzivnih formacij obtiči pri funkcionalistični teoriji, ki NDG omeji na njihovo defenzivno vlogo in jim pripiše oznake samoomejevalnega radikalizma ali partikularističnega identitetnega izražanja. Po tej kritiki Habermas razume NDG zgolj znotraj antiinstitucionalne politike, zanemarja pa inovativni, tudi institucionalni potencial artikulacij NDG. Feministična teorija predlaga premik od kritike unificiranega pojmovanja NDG k tematiziranju proliferacije in diverzifikacije v javnem delovanju gibanj kot publik. Če sta na eni strani disperznost in ekskluzivnost razumljeni kot pomanjkljivosti NDG, poskuša feministična teorija na drugi strani iskati javni potencial ravno v njihovi lokalnosti in heterogenosti.

Feministične interpretacije Habermasove javnosti se pojavljajo predvsem kot problematizacija fenomenov na konceptualni ravni. Interpretacije konceptualno izključevanje mestoma vzporejajo z empiričnimi manifestacijami: izključevanje ekonomske dimenzije sistema iz družine kot sveta življenja sproža marginalizacijo dela v družini, kar pogloblja prepad med nevidnim delom v zasebnosti in delom v "javnem".² Po kritiki redukcija socialnih, ekonomskih in političnih institucij na raven sistema oziroma razmejevanje institucij administracije od javne sfere spodbuja

razumevanje teh institucij kot domene profesionalnih politikov v schmittovskem smislu, kar prinaša ekskluzivno percepcijo javnosti. Sicer pa lahko tudi v kritikah dvojne postavitve družbe najdemo interpretacije, na podlagi katerih lahko potrdimo tezo o diverzificiranosti feminističnih pojmovanj javnosti. Nekatere kritike (Johnson 2001; Chambers 1996) prepoznavajo emancipatorne dimenzije javnosti tudi v Habermasovem pojmovanju razmerja med svetom življenja in sistemom. Te vidijo razmerje predvsem v bolj dinamični postavitvi, ki omogoča premeščanje dualizma. V tem kontekstu se, denimo, teza o kolonizaciji sveta življenja ne kaže primarno kot vztrajanja pri nedotakljivosti, čistosti sveta življenja v odnosu do sistema; ne pomeni toliko vztrajanja pri nesistemsosti sveta življenja, kot konotira potrebo po komunikativni interakciji obeh sfer. Za to se je Habermas zavzel s tezo o komplementarnosti komunikativnega delovanja in sistema (Habermas 1981b, 180, 182, 204), ki jo je razumel tudi kot mrežo komunikativnih akcij (Habermas 1992/1998, 429).

V refleksiji Habermasove deliberativne demokracije se interpretacije iz feministične perspektive omejijo na pojmovanje deliberacije, kjer je argumentacija podobna kritikam komunikativnega delovanja, navezavo na demokracijo pa problematizirajo v manjši meri. Kritike (Gould 1996; Phillips 1995; Cooke 2000) Habermasu očitajo, da je:

- deliberacijo koncipiral preveč proceduralistično (privilegiranje argumenta, idealizacija neposrednega, komuniciranja *face-to-face* ipd.),
- v pojmovanju deliberativne demokracije privilegiral institucionalno delovanje,
- deliberativno demokracijo idealiziral kot fikcijo, ki v praksi nima materialne podlage.

Iz kritike modela deliberativne demokracije lahko razberemo pogost očitek o avtorjevem preveč proceduralističnem pojmovanju deliberacije, ki privilegira argument in unifikacijo oziroma zanemarjanje razlik in interpretacije v javni deliberaciji. Habermasova deliberacija neustrezno vztraja pri konsenzu kot idealni komunikacijski situaciji, ki ne ustreza razmeram za deliberacijo v praksi, in hkrati ne prepozna konflikta kot legitimne deliberativne oblike. Alternativi – komunikativna demokracija (Young 2000) in politika prisotnosti (Phillips 1995) – opozarjata, da se je treba v pojmovanju demokracije bolj osredotočiti na zagotavljanje možnosti izrekanja in delovanja manjšinskih/marginaliziranih skupin in posameznikov. Ker oba predloga ohranjata pojem demokracije, se bolj kot v radikalno drugačni postavitvi od Habermasove kažeta v eksplikaciji dimenzij, ki jih lahko najdemo tudi pri deliberativnem pojmovanju demokracije. Predloga ponazorita domnevo, da feministične interpretacije javnosti ne ponudijo radikalno drugačnih postavitev, ampak izhajajo iz potrebe po senzibilizaciji že obstoječih. Nema lokrat se zato zdi, da se interpretacije v izhodišču prestrogo razmejijo od predmeta svoje obravnave, ki ga večinoma ne zanikajo, ampak preimenujejo in dopolnijo.

Nekatere feministične avtorice (Honig 2001; Cooke 2000; Chambers 2004) obravnavajo v zadnjih letih tudi novejšo Habermasovo konceptualizacijo. Pri tem se usmerjajo v obravnavo njegove deliberativne demokracije, teorije prava in koncepta človekovih pravic ali se ukvarjajo z obravnavo njegovih postnacionalnih konstelacij. Glede na dosedanje dinamiko polemizacije s Habermasovo teorijo lahko pričakujemo, da se bodo reakcije na njegova novejša dela še pojavljale.

Pokazala sem, da so se interpretacije oblikovale kot kritične reakcije na vseh štirih ravneh Habermasovega pojmovanja javnosti. Metoda za obravnavo je predvsem usmerjenost feministične kritike v proučevanje tistih dimenzij ali pojavnih oblik javnosti, ki niso bile osrednja preokupacija Habermasove teorije. Ta pristop ponuja razmislek o dimenzijah, ki se v klasični filozofiji ne pojavljajo prav pogosto, in omogoča drugačno mišljenje ter alternativna pojmovanja javnosti. Hkrati prinaša prehitre in mestoma ne dovolj točne interpretacije teorije, ki jo avtorice vzamejo pod drobnogled. Večji potencial Habermasove teorije bo mogoče prepoznati takrat, ko se bo feministična kritika osvobodila metode trganja pojavnosti ali nezadostne interpretacije posameznih delov, kar je pogosta posledica predstavitev te teorije (Wright 2004, 51, 56). Analiza je hkrati pokazala, da feministične interpretacije povečini ne prinašajo zavračanja Habermasove teorije niti se ne pojavljajo kot apriorne negativne kritike. Večina avtoric izhaja iz bolj ali manj razločno izražene naklonjenosti Habermasovi konceptualizaciji, kar je generiralo plodno razpravo, ki jo v obravnavah javnosti v sodobnosti težko spregledamo.

Senzibilizacija državljskih dimenzij javnosti in pomembnost kontekstualne obravnave

Tako razumevanje Habermasovega pojmovanja javnosti kot tudi feminističnih interpretacij zahteva upoštevanje konteksta, v katerem je Habermas ustvarjal in v katerem so nastajale kritike. Feminizmi, ki obravnavajo Habermasovo teorijo javnosti, se pojavljajo predvsem v zahodnem svetu, ki niti v Evropi, kaj šele drugod po svetu, ni doživela tolikšnega razcveta kot ravno v angleško govorečem prostoru, zlasti v ZDA, tudi v Avstraliji in Kanadi. Na podlagi pregleda dostopnih knjižnih objav in znanstvenih člankov je mogoče trditi, da se je feminizem začel intenzivneje ukvarjati s proučevanjem Habermasove teorije po objavi prevoda SSJ v angleščino leta 1989 in da so prve reakcije nastale prav v ZDA. Delno razlago je mogoče najti v samem feminizmu, ki se ga prevladujoče interpretira kot zahodno, ameriško (nato tudi evropsko) perspektivo mišljenja in delovanja. Šele v zadnjih letih se za feministične poimenuje tudi številne iniciative, ki se oblikujejo in so se oblikovale tudi drugod po svetu, na primer v Latinski Ameriki ali Afriki.

Vzroke za popularizacijo Habermasovih besedil v feminističnih krogih v ZDA je mogoče iskati v dejstvu, da je bilo največ Habermasovih del prevedenih ravno v angleščino (čeprav obstajajo tudi prevodi v italijanščino, španščino³ in druge jezike). Eden od razlogov je tudi ta, da je Habermas še posebno v zgodnjih objavah vzel pod drobnogled zahodno tradicijo razsvetljenstva in da je kritiko družbe, iz katere je pozneje izpeljal idejo o državljskem delovanju, gradil predvsem s kritičnim referiranjem na sistemsko ureditev zahodnih družb. Vzroke, da feministične kritike Habermasovih del zunaj evroameriškega prostora skoraj ni, je mogoče iskati tudi v sami družboslovni znanosti in njenem razvoju v zadnjih desetletjih. Če se v zadnjem desetletju pojavljajo znanstvene in strokovne revije, ki omogočajo objavljanje tudi "ne-zahodnim" avtorjem, so bile te možnosti na primer v 80. in 90. letih, v času razcveta branja Habermasovih del iz feministične perspektive, precej manjše. Možnosti za objavljanje se na načelni ravni povečujejo, kar pa ne ustreza nujno razmeram v praksi. Enega od vzrokov za relativno neprisotnost feministične kritike Habermasa v določenih delih sveta je mogoče iskati tudi v prevladujoči vlogi, ki jo ima severnoameriški prostor pri definiranju kriterijev znanstvenosti za revijalne objave.

Feministične kritike Habermasove teorije so se oblikovale v specifičnem prostoru in času in iz določenih vzgibov, zato velja pri premisleku posamične kritike upoštevati okoliščine, v katerih je kritika nastala. Senzibilnost za problematiziranje družbenih razmer in sistemskih ureditev, ki ustvarjajo suženjstvo, rasizem in druge oblike zatiranja in marginaliziranja državljanov, je kljub razlikam v interpretacijah še vedno skupna lastnost kritik iz feministične perspektive. ZDA se kot družba, ki jo zaznamujejo omenjene oblike izključevanja že od samega nastanka, pokažejo kot tisti logični prostor, v katerem so se feministične kritike različnih teoretskih produkcij intenzivirale, in sicer v času drugega vala feminizma iz 60. let 20. stoletja.

Prevod SSJ v angleščino se je pojavil s skoraj dvajsetletnim zamikom šele konec 80. let, zato so že zgodnje kritike Habermasovo teorijo obravnavale iz različnih perspektiv. Te so se v začetku 60. let polarizirale na socialistične, marksistične, freudovske idr. pojavne oblike feminizma. Za določene kritičarke in njihove argumente v analizi Habermasovih besedil se te oznake še omenjajo, čeprav tovrstne klasifikacije izginjajo. Carole Pateman (1988/1994), denimo, se mestoma še pojavlja kot liberalna kritičarka, ki (tudi) pri premišljanju Habermasovih del vztraja pri kritiki fenomenov, kot jih je razvijal in s katerimi je po njenem mnenju reproduciral potiskanje žensk v zasebno sfero ter s tem legitimiziral njihovo podrejenost. Podobno bi lahko označili tudi analizo Anne Phillips (1995), ki pri obravnavi fenomenov, kot sta javnost in demokracija, ki jih tematizira Habermas, zagovarja liberalistične ideale, na primer enakost in pravičnost. Po omenjenih klasičnih delitvah se nekatera besedila Iris M. Young pojavljajo pod oznako socialistični feminizem. Po tej analogiji se kritiko Nancy Fraser, ki fenomene, kot jih je definiral Habermas, najpogosteje preverja v empiričnih situacijah, pogosto označuje za perspektivo radikalnega feminizma. Dela nekaterih drugih avtoric, na primer Seyle Benhabib, Simone Chambers, Johanne Meehan, se najpogosteje interpretirajo zunaj omenjenih kategorij kot obravnave, ki so bolj ali manj naklonjene Habermasovi teoriji. Podobne oznake se pojavljajo za nekatere avtorice, ki so se v razpravo vključile pozneje, na primer Pauline Johnson (2001), kar nakazuje trend odmikanja od uporabe klasičnega kategorialnega aparata pri evalvaciji določene interpretacije.

Bolj kot umeščanje posamične kritike v valovno delitev feminizma je interpretacije smiselno ovrednotiti z upoštevanjem vsebinskih poudarkov in širšega konteksta nastanka. Takšen pristop je primernejši, če upoštevamo, da feminizem ni geografsko, etnično, nacionalno, razredno, religiozno ali kako drugače enoznačno definirano gibanje ali mišljenjska perspektiva, zaradi česar so njegovi parametri spremenljivi (Braaten 1995, 152); če torej upoštevamo, da pri feminizmu ne gre za *vita contemplativa*, ampak za premišljanje in spreminjanje vsakdanjega življenja.

V 70. in v 80. letih se je razprava o Habermasovem pojmovanju javnosti, kot ga je razvijal v SSJ, pojavila najprej v nemško govorečem prostoru, na primer z odmevno kritiko Negta in Klugeja, z njuno tematizacijo proletarske javnosti kot antiteze Habermasovi meščanski konceptualizaciji. V tem obdobju so bile feministične kritike redke. Med zgodnjimi kritičarkami v 80. letih sta bili Carole Pateman (1988/1994) in Seyla Benhabib (1986). Pateman je tudi sicer ena bolj znanih in kontroverznih feminističnih teoretičark, ki je objavila vrsto člankov in knjig, v katerih se ukvarja s kritiko patriarhalne družbene postavitve, zlasti pri teoretičnih razsvetljenstvih. Takšno postavitev je prepoznala tudi v Habermasovi teoriji. Z vztrajanjem pri dokazovanju patriarhalnih temeljev, na katerih se je legitimizirala sodobna družba, kar najpogosteje argumentira s tematiziranjem razmerja med

javnim in zasebnim, je bila Carole Pateman deležna številnih kritik tudi znotraj samega feminizma. Te ji očitajo predvsem vztrajanje pri ne več tako aktualnem argumentu o patriarhalnosti, ki pa ga avtorica kljub temu obravnava tudi v poznejših delih. Seyla Benhabib je leta 1986 izdala knjigo, v kateri obravnava mišljenjsko tradicijo frankfurtske kritične šole in v kateri pozornost namenja tudi Habermasovi teoriji javnosti. Bolj posredno je Habermasovo teorijo v 80. letih obravnavala tudi Joan Landes (1988/1993), ki problematizira položaj žensk v javni sferi v obdobju francoske revolucije.

Po objavi prevoda SSJ so se v 90. letih polemike pojavile v največjem razmahu. Takrat je izšlo nekaj knjižnih objav, ki se v celoti posvečajo obravnavi Habermasove teorije (Braaten 1991; Chambers 1996; Fleming 2004), ali takih, ki njegovo teorijo obravnavajo v širšem kontekstu kritike družbe (Benhabib 1997; Fraser 1993, 1997; Young 2000). Predvsem pa je v tem obdobju izšlo več zbornikov. Med njimi se nekatere v celoti posvečajo feminističnemu branju Habermasove javnosti (Meehan 1995), drugi delno, tako da so med članki vključena tudi feministična branja Habermasove teorije oziroma interpretacije, ki simpatizirajo s feminističnim branjem njegovega pojmovanja javnosti (Landes 1998; Benhabib 1996; Calhoun 1992). V tem obdobju je bilo objavljenih veliko člankov tudi v revijah, med njimi so bili mnogi ponatisnjeni v različnih revijah oziroma so se pojavili v več zbornikih ali pa so jih avtorice vključile kot poglavja v svoje knjige. Od leta 2000 se je feministična razprava o Habermasovi teoriji bolj vidno stopila z razpravo o aktualnih vprašanjih, na primer o vlogi nacionalne države, ustave kot pravnega mehanizma, vlogi mednarodnih institucij, o kozmopolitizmu in človekovih pravicah. Razprava se razpoznavno seli v revije, na primer *Political Theory* (Honig 2001) in *Constellations* (Chambers 2004; Lara 2004).

Z analizo feminističnih besedil lahko ugotovim, da besedila v določeni meri prepoznajo emancipativni politični potencial Habermasove javnosti, razlikujejo pa se v stopnji pozornosti, ki jo namenjajo prepoznavanju javnosti kot političnega fenomena. Nekatere kritike (Benhabib 1997; Meehan 2000; Chambers 1996) prepoznajo Habermasovo diskurzivno teorijo kot eno pomembnejših teorij za kritično analizo sodobnih družbenih razmer, kljub temu da sam avtor podrobneje ne tematizira razlik, ki izhajajo iz spola. Te interpretacije običajno posvečajo več pozornosti argumentaciji, zakaj je Habermasova teorija zanimiva za analizo sodobne družbe in zakaj je kot taka hkrati zanimiva za feminizem. V tej vrsti obravnav je mogoče prepoznati večjo naklonjenost Habermasovi konceptualizaciji.

Druge interpretacije (Fraser 1997; Fleming 1995; Gould 1996) se za razliko od prvega tipa bolj podrobno posvečajo vprašanju omejitev, nemožnosti za udejanjanje javnosti. Za razliko od interpretacij, ki Habermasovo teorijo oziroma posamične fenomene premišljajo na podlagi izpostavljenega pritrjevanja veljavnosti njegovi teoriji, se ta kritika zameji na problematiziranje tistega, kar je Habermas izpuščal. Avtorice ob tem ohranjajo Habermasov kategorialni aparat, ki vključuje javnost, dialoško etiko, diskurz, komunikativno delovanje: temu se feministične teoretičarke niso pripravljene odpovedati. Habermasova kritična teorija namreč vključuje fenomene, ki so središčnega pomena za premišljanje življenja v družbi iz feministične perspektive (Cohen 1995, 57; Fraser 1992, 109).

Kritiki se ne razlikujeta samo v tem, da prva obravnava Habermasovo teorijo kot okvir, znotraj katerega je mogoče tematizirati tudi razlike po spolu in vse ostalo, kar naj bi Habermas izpuščal – na primer tematiziranje različnih meha-

nizmov marginaliziranja državljanov, neprepoznavanja politične potencialnosti alternativnih praks delovanja, ki jih udejanjajo nova družbena gibanja, ipd. –, in da druga problematizira takšno izpuščanje kot zaviralni moment za prepoznavanje potencialnosti Habermasove teorije. Kritiki se razlikujeta vsaj še: 1. na ravni teoretskega/konceptualnega oziroma empiričnega obravnavanja in 2. pri poskusih rekonceptualizacije fenomenov in idej iz Habermasove kritične teorije. Kritika, ki se osredinja na prepoznavanje Habermasove konceptualizacije kot pomembne iniciative za razumevanje stanja v svetu, se običajno pojavlja kot konceptualni tip interpretacij, pri čemer fenomene, o katerih je pisal Habermas, premišlja na normativni ravni kot možnosti za delovanje državljanov v svetu. Kritike, ki problematizirajo izključevalsko delovanje javnosti, pa bolj poudarjeno izhajajo iz empirične situacije, ki jo tematizirajo na podlagi prenašanja Habermasovih fenomenov v prakso.

Prvi tip kritike ohranja in eksplicira političnost Habermasovih fenomenov, ki se pojavljajo kot okvirji mišljenja in delovanja za predrugčenje obstoječih družbenih razmer. Iz te perspektive se normativni tip kritike kaže predvsem kot tisti, ki ne samo da simpatizira s fenomeni, kot so javnost, komunikativno delovanje, svet življenja, ampak tudi odpira mišljenjske perspektive za delovanje v prihodnje. Drugi s prevajanjem fenomenov v prakso odpira že stara vprašanja o razmerju med teorijo in prakso, normativnim in empiričnim. Če Habermasova teorija tematizira nastajanje novih oblik delovanja državljanov, potem se pri prevajanju v prakso zmožnosti posamičnega fenomena pogosto izgubijo. Na drugi strani pa ta tip kritike reflektira empirično situacijo v različnih obdobjih in okoljih, na primer sistem države blaginje, kot se je pojavljal v 60. in 70. letih v ZDA in ki je s svojo sistemsko orientiranostjo k boljši, ekonomsko bolj uspešni družbi državljane postavil v vlogo klientov države. Tovrstna kritika Habermasovo teorijo uporablja kot mehanizem za osvetlitev položaja državljanov znotraj specifičnega, ameriškega in/ali industrijskega, pozneje kapitalističnega sistema produkcije oziroma današnjega neoliberalizma.

Feminizmi nastajajo s postavljanjem izzivov kritični teoriji, s katero sicer simpatizirajo. V tem kontekstu je komunikativna moč feminizma v zmožnostih razkrivanja novih interpretacij fenomenov, ki jih vzame pod drobnogled, pa čeprav so interpretacije tudi pomanjkljive. Feminizem pri tem odstira nekatere dimenzije fenomenov, ki še niso bile podrobneje obravnavane – na primer ekskluzivizmi, na katerih se je utemeljevala meščanska javnost –, tako da z analizo empirične situacije – na primer življenja v pred- in porevolucionarni Franciji (Landes 1988/1993) – razkriva ne samo politične dimenzije javnosti, ampak tudi principe izključevanja, na katerih se je ta javnost utemeljila.

Feminizem ne išče v interpretacijah fenomenov možnosti za pojavljanje novih situacij in novih interpretacij javnosti samo zaradi bogatenja teoretske razprave. Nove interpretacije nastajajo predvsem kot tematizacija možnosti za delovanje državljanov v svetu v prihodnosti. Na podlagi takšne orientiranosti se ne pojavljajo samo nove interpretacije starih fenomenov, ki že stoletja preokupirajo zahodno mišljenjsko tradicijo, ampak vzporedno z njimi nastaja tudi feminizem. Feministične perspektive mišljenja in delovanja nastajajo z metodo pripovedovanja zgodb (*story-telling*); fenomenov se lotevajo narativno, denimo z osvetljevanjem zgodbe o položaju žensk ali drugih marginaliziranih državljanov v specifičnem zgodovinskem obdobju. Epistemologija in metodologija feminizma nastajata na podlagi kritične obravnave življenjskih situacij, mišljenjskih tradicij in fenomenov, kot jih razvijajo določeni avtorji. S proučevanjem položaja žensk feministična bese-

dila ponujajo kritiko pojmov, ki jih je postavila razsvetljenska tradicija, denimo enakosti, demokracije, človekovih pravic ipd.

Inovativnost feminističnih interpretacij, s katero feministična teorija pomembno sooblikuje sodobno pojmovanje javnosti, je v premišljevanju o nekaterih zastrtih dimenzijah javnosti v zgodovini, v razkrivanju strategij marginaliziranja državljanov, izključevanja posameznikov in posameznikov iz javnega delovanja. Čeprav se kritike različnih konceptualizacij javnosti mestoma pojavljajo preveč dekontekstualizirano in kljub temu da se alternativna pojasnjevanja javnosti v feministični teoriji pogosto oblikujejo v okvirjih, do katerih so sicer kritične, feministična teorija ostaja nepogrešljiva za razumevanje javnosti. Predvsem zato, ker si prizadeva na konceptualni in empirični ravni za pojmovanje in nastajanje javnosti kot fenomena državljske aktivnosti.

Opombe:

1. Poskusi dokazovanja feminizma kot enotnega subjekta ali gibanja so se pokazali kot določnostno definiranje, ki ne zaobjame njegove raznolikosti. Feminizem potrebo po definiranju pojmov problematizira kot metodo, ki prispeva k družbenemu normiranju, fragmentiranost in heterogenost se tudi zato pojavljata kot najbolj smiselna označevalca feminizma, ki razbijata poskuse pojmovanja feminizma kot monolitne, enotne teoretske šole. Feminizem (feminizmi) tako vključuje različna gibanja, iniciative, stališča in pozicije v delovanju in mišljenju; nanaša se na teorije in prakse, pobude za delovanje.
2. Fraser utemeljuje neustreznost dualistične postavitve družbe na primeru obravnave skrbi za otroke. Po Habermasovem modelu sodi skrb za otroke v simbolno reprodukcijo družbe, kar utrjuje neokonzervativizem, po katerem je delo v družini še vedno percipirano kot "naravno" ženska vloga. Dualistična klasifikacija utrjuje ločevanje skrbi za otroke kot ženske domene od plačanega dela in prispeva k reprodukciji neenakosti med spoloma (Fraser 1993, 114–117).
3. V španščino je bila prevedena velika večina Habermasovih del (nekatera tudi v katalonščino). Knjiga *Faktizität und Geltung* je tako leta 2005 doživela peti ponatis v španščini.

Literatura:

- Benhabib, Seyla. 1986. *Critique, Norm, and Utopia: A Study of the Foundations of Critical Theory*. New York: Columbia University Press.
- Benhabib, Seyla. 1997. *Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Cambridge: Polity Press.
- Benhabib, Seyla ur. 1996. *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton: Princeton University Press.
- Braaten, Jane. 1991. *Habermas's Critical Theory of Society*. Albany: State University of New York Press.
- Braaten, Jane. 1995. From Communicative Rationality to Communicative Thinking: A Basis for Feminist Theory and Practice. V J. Meehan (ur.), *Feminists Read Habermas: Gendering the Subject of Discourse*, 139–161. New York: Routledge.
- Butler, Melissa A. 1989/1991. Early Liberal Roots of Feminism: John Locke and the Attack on Patriarchy. V M. Lyndon Shanley in C. Pateman (ur.), *Feminist Interpretations and Political Theory*, 74–94. Cambridge: Polity Press.
- Calhoun, Craig, ur. 1992. *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Chambers, Simone. 1996. *Reasonable Democracy: Jürgen Habermas and the Politics of Discourse*. Ithaca: Cornell University Press.
- Chambers, Simone. 2004. Democracy, Popular Sovereignty, and Constitutional Legitimacy, *Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory* 11, 2, 153–173.
- Cohen, Jean L. 1995. Critical Social Theory and Feminist Critiques: The Debate with Jürgen Habermas. V: J. Meehan (ur.), *Feminists Read Habermas: Gendering the Subject of Discourse*, 57–90. New York: Routledge.
- Cohen, Jean L. 1996. Democracy, Difference, and the Right of Privacy. V S. Benhabib (ur.), *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, 187–217. Princeton: Princeton University Press.

- Cooke, Maeve. 2000. Five Arguments for Deliberative Democracy. *Political Studies* 48: 947–969.
- Elshtain, Jean Bethke. 1981. *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Fleming, Marie. 1995. Women and the “Public Use of Reason”. V J. Meehan (ur.), *Feminists Read Habermas: Gendering the Subject of Discourse*, 117–137. New York: Routledge.
- Fleming, Marie. 2004. *Emancipation and Illusion: Rationality and Gender in Habermas’s Theory of Modernity*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Fraser, Nancy. 1992. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. V C. Calhoun (ur.), *Habermas and the Public Sphere*, 109–142. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Fraser, Nancy. 1993. *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Fraser, Nancy. 1997. *Justice Interruptus: Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*. New York: Routledge.
- Goodman, Dana. 1992. Public Sphere and Public Life: Toward a Synthesis of Current Historiographical Approaches to the Old Regime. *History and Theory* 32, 1, 1–20.
- Gould, Carol C. 1996. Diversity and Democracy: Representing Differences. V S. Benhabib (ur.), *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, 171–186. Princeton: Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen. 1962/1989. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: Škuc, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Habermas, Jürgen. 1981a. *Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1, Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, Jürgen. 1981b. *Theorie des kommunikativen Handelns, Band 2, Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, Jürgen. 1983. *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, Jürgen. 1992. Concluding Remarks. V C. Calhoun (ur.), *Habermas and the Public Sphere*, 462–479. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Habermas, Jürgen. 1992/1998. *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Honig, Bonnie. 2001. Dead Rights, Live Futures: A Reply to Habermas’s “Constitutional Democracy”. *Political Theory* 29, 6, 792–805.
- Johnson, Pauline. 2001. Distorted Communications: Feminist’s Dispute with Habermas. *Philosophy & Social Criticism* 27, 1, 39–62.
- Landes, Joan B. 1988/1993. *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Landes, Joan B., ur. 1998. *Feminism, the Public and the Private*. Oxford: Oxford University Press.
- Lara, María Pía. 2004. Democracy and Cultural Rights: is There a New Stage of Citizenship? *Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory* 9, 2, 207–220.
- Meehan, Johanna. 2000. Feminism and Habermas’ Discourse Ethics. *Philosophy & Social Criticism* 26, 3, 39–52.
- Meehan, Johanna, ur. 1995. *Feminists Read Habermas: Gendering the Subject of Discourse*. New York: Routledge.
- Pajnik, Mojca. 2006. Javnost kot politični fenomen: k transnacionalnim podobam. *Teorija in praksa* 1–2, 260–275.
- Pateman, Carole. 1988/1994. *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity Press.
- Phillips, Anne. 1995. *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Wright, Charles. 2004. Particularity and Perspective Taking: On Feminism and Habermas’s Discourse Theory of Morality. *Hypathia: A Journal of Feminist Philosophy* 19, 4, 49–76.
- Wright, Joanne H. 2002. Going Against the Grain: Hobbes’s Case for Original Maternal Domination. *Journal of Women History* 14, 1, 123–148.
- Young, Iris Marion. 2000. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.